

РАЗВОЈ АРХИТЕКТУРЕ БЕОГРАДА

од кнеза Милоша до Првог светског рата (1815—1914)

Има градова који се вековима срећно развијају, у којима безброј генерација клеше вечити споменик народа и где многи друштвени системи остављају видна обележја својих одлика и свога времена, кроз различите стилове својих грађевина.

Београд, међутим, иако једно од најстаријих европских насеља, није могао у својој еволуцији користити своје традиције. У Београду није могло бити континуитета у развоју његове архитектуре, као што је то случај код већине срећнијих градова Европе. У својој историји, Београд је увек, и на првом месту, био стратeгиски град, и само од краја 17 в. за период мањи од два столећа, Београд је мењао господаре неких девет пута, и још више пута је био бомбардован и паљен. Није онда чудо што се нису могли одржати архитектонски споменици прошлости, којих је морало доста бити, судећи по старим описима путописаца. Зато је архитектонско наслеђе Београда, почетком 19 в. било веома незнатно. Пред ослобођење од Турака, Београд је обична паланка, запуштена погранична турска касаба, у којој је сем Турака и нешто Цинцара, живело релативно мало Срба.

Путописце тога доба највише импресионира тврђава, која, као акропола доминира градом, са својим кулама, цамијама и минаретима. Варош се у испреплетаним, кривим улицима, развија између тврђаве и шанца, који се пружа од близине савског пристаништа, па местимично садањом Бранко-

вом улицом и Обилићевим венцем до позоришта, а одатле према Дунаву. Шанцац је био утврђен палисадама и капијама: савском, варошком, стамболском и видинском. Главна међу њима, Стамбол-капија, на улазу у Васину улицу, била је читава тврђава од камена и опека, са три засведена пролаза и са јаким казаматима и кулама.

Између тврђаве и шанца, приближно од кнез Михаилове улице, па према Дунаву, развијала се турска варош, са кућама у вртovima иза високих зидова, са капицима, са чаршијом, делом у Дубровачкој, делом у Душановој улици, са по којом цамијом (многе су већ раније биле порушене), а међу тим разноликим зградама странцу је још тада падао у очи већ делимично порушен двор Евгенија Савојског.

На месту данашње Саборне цркве постојала је стара црква вероватно из почетка 18 в. са кубетом али без крста. Око ње се простирао српски део Београда, који се пружао Поп-Лукином улицом до Варош-капије, и према садањој кнез Михаиловој.

Такав је Београд дочекао прве устанике за слободу, таквог га је затекао и кнез Милош 1815 године. Међутим, велике политичке и социјалне промене мењају, са самим животом народа и услове под којима се развија и њихова архитектура. Такве су промене биле у почетку 19 в. у целој Европи, а нарочито у Србији после великих народних устанака.

Сл. 1 — Ичкова кућа

Од 1815 године почиње знатно јаче насељавање Срба у Београд; српски део постепено се шири на савској падини, прелази шанац и обухвата данашњу Бранкову улицу, пружајући се даље Абаџиском чаршијом.¹ Старо српско гробље, које се налазило на простору доњег дела Бранкове улице преноси се код Маркове цркве.² Са друге стране, српски живаљ све више продире преко гребена на дунавску падину, и око 1825 г. заузима цео крај око Васине и Узун-Миркове улице и садањег Студентског трга. У ово доба Београд постаје српска варош и по већини становништва; у то доба Београд развија и своју прву архитектонску делатност.

У раздобљу од 1815 до 1914 године, у току читавог века, Београд као срп-

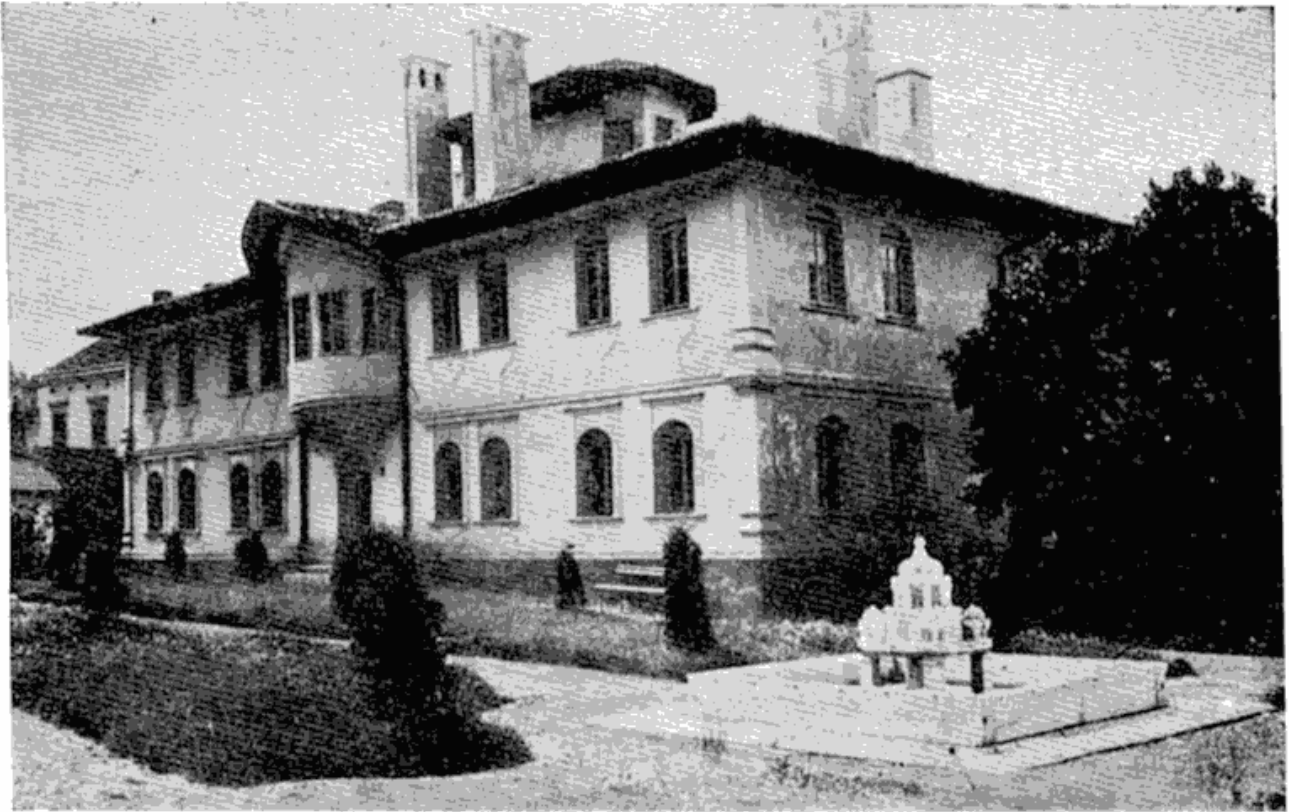
ски град, проживљава прве почетке развоја своје архитектуре, свога урбанског живота и својих неимара, који су се трудили да ту општу изградњу упуте правцем западњачких искустава и да сам Београд, који је, несумњиво, увек припадао како географски тако и културно, Балканском Полуострву, приближе Европи.

Јасно је да су прве зграде подигнуте у духу балканске градске архитектуре, са доклатима, еркерима и великим надстрешницама, али већ од првих покушаја, балканска профана архитектура добија примесе Ренесанса и Барока, да затим убрзо преовлада утицај архитектуре Централне Европе, који су преносили, прво страни стручњаци, а доцније наши млади архитекти који су студирали у иностранству.

За сваки напредак у развоју архитектуре потребни су извесни предуслови. Први предуслов, који је омогућио пре свега и стварање прве српске бур-

¹ Данас, улица Народног фронта.

² Ова црква тада није постојала; њу ће саградити кнез Милош 1835 г. из заоставштине трговца Лазара Панче.

Сл. 2 — Конак кнегиње Љубице

жоазиие и остварење културног средишта у Београду, био је, несумњиво, хатишериф из 1830 године којим је Милош признат за кнеза Србије, а Србији дата извесна аутономија. Око 1834 г. Београд има 7.000 становника (без Турака); после 15 година тај ће се број удвостручити, а на крају једновековног развоја, број становника у Београду биће 12 пута већи. У ово доба Београд је имао два предграђа: Савамалу и Палилулу; оба предграђа се убрзо спајају са градом, а Теразије између њих, остаје скоро до половине века неизграђен простор на коме је на мочварном терену расла трска.

У то време услови за архитектонски развој Београда још су били слаби. Пре свега у тврђави су још господари Турци, који су већ самим тим кочили сваки већи напредак.³ Економски, ново

³ Довољно је сетити се догађаја на Чукур-чесми и његових последица, па разумети стање у тадашњем српском Београду.

створена буржоазија била је још веома слаба, а услови изградње тешки. Опека се није правила у Београду, већ је доношена из Шапца или Пожаревца, или је набављана из Аустрије. С друге стране, материјалне потребе биле су веома мале, и први грађани Београда, дошли углавном са села, једва ако су и градили удобније станове од оних које су раније имали. Из свих тих разлога зграде су од бондрука са испуном од чатме или ћерпича, па и многе зграде од опеке биле су зидане блатом а не малтером. Стакла на прозорима у почетку још нема већ је у дрвеним оквирима разапета хартија „пенџерлија“.

Имућнији су подизали зграде на спрат са доклатима; сиромашнији су се задовољавали приземним кућама. Тип засебне породичне куће остаће још кроз много деценија главни тип београдског стана, јер је ново грађанство донело собом старе навике и обичаје домаћег живота. То је била главна гру-

па зграда које су се у Београду градиле у првој половини 19 в. Њихов развој неће се зауставити све до краја ове епохе и, приземне куће од ћерпича и бондрука, безличне у архитектонском погледу, какве још и данас видимо у крајевима старог Београда (са гвозденим решеткама на прозорима и истуреним надстрешницама), временом се замењују тврдо зиданим приземним зградама, где се постепено појављује извесна архитектура са западњачким мотивима, која еволуира према моди епохе. Врхунац ове еволуције опажа се на приземним породичним кућама које се граде на прелазу у 20 век, у проученим стилским композицијама свога доба.

Спратне породичне куће пошле су истим правцем развоја. Балканска кућа са доклатима појављује се за веома кратко време. Зграда Доситејевог Лицеја наслеђена је од Турака. Неколико имућнијих трговаца подижу сличне куће од бондрука у околини Саборне цркве, у најстаријем делу Београда (Ичкова кућа на пр.). Тај тип се појављивао још и у Поп-Лукиној, Босанској, Космајској и околним улицама, али већ од 1829 године ова ће архитектура бити знатно измењена. Конак кнегиње Љубице близу Саборне цркве, и онај у Топчидеру, пружају ретке примере овог прелазног стила, где се сукобљавају исток и запад, где се на истом објекту појављују елементи балканске архитектуре и мотиви запада.

Можда је баш на овим конацима дефинитивно промењен правац развоја београдске архитектуре. Ове је грађевине саградио кнез Милош за становање и репрезентацију; градио их је у камену и опеци, а тај материјал не одговара конструкцији балканске куће. Други начин грађења захтева и друго архитектонско обликовање. Вероватно да је овоме допринела и жеља да се српске грађевине и архитектонски издвоје од турских. Нова епоха, у којој је српски народ отпочео своје ново уздицање, тражила је и нове изражаје. Архитектура је увек била једна од друштвених делатности која би те изражаје могла најочигледније остварити.

Овај први покушај са конаком кнегиње Љубице порушио је за собом све мостове; балканска архитектура је напуштена, и низ нових државних зграда које се граде у првој половини 19 в. потпуно су по примерима запада. Не треба у тој новој архитектури очекивати раскошан материјал и богату уметност; за то још нису ни из далека постојали услови. Постојале су само потребе, потребе изградње низа управних зграда, касарни, штампарије и др. а кнез Милош је на првом месту захтевао солидну изградњу, и брзу. Природно је да се у погледу начина рада и обликовања угледало на најближе примере. За њих се није морало ићи далеко; Земун и Панчево имали су већ извесну архитектуру, мирну и једноставну, какву су архитекте Марије Терезије развили у целој Војводини. И Папин конак у тврђави био је саграђен под истим утицајем. С друге стране, и дворца Евгенија Савојског још је, бар делимично, постојао, те се могло угледаати и на поједине детаље његових рушевина. Та архитектура, у којој су прве државне зграде у Београду грађене, по својој композицији и по елементима у њој, одговара углавном архитектури упроштеног талијанског Ренесанса.

За важније архитектонске објекте који су грађени од тврдог материјала, везана су и имена њихових неимара. Један од првих неимара Србије из почетка 19 в. био је хаџи-Никола Живковић, кога кроз званичну преписку тога доба познајемо под именом Хаџи-Неимара.⁴ Он је извео, а без сумње и пројектовао низ државних зграда као: старо министарство финансија, Бумрукану на Сави, неколико касарни (Мањеж, који је преправљен за драмско позориште), стару држ. штампарију, гимназију у Абаџиској чаршији итд. На свим овим грађевинама потпуно су напуште-

⁴ Хаџи-Неимар је дошао из Водена, а школовао се у Солуну и Атини. Он је пројектовао и изводио скоро све грађевине које је кнез Милош подигао за време своје прве владавине. Проф. арх. Н. В. Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа, 1937.*

ни облици балканске архитектуре, и уколико су ове зграде биле веће и имале спратове, свуда је углавном спроведена иста архитектура, са подеоним спратним венцима, са лепим ритмом отвора, каткад са бојажљивим украсима на фризу или око прозора, каткад са пиластрима на горњем спрату, а понеки пут са балконом, обично у осовини фасаде.

У сличној еклектичној архитектури Ренесанса подигнут је низ већих и мањих зграда у Београду до прве половине 19 в. На некима је изразитије испољен тадањи класицизам који се обрађиваше на разне начине у целој Европи. Међутим, додир са Европом још је слаб и посредан, те су и утицаји европске архитектуре слаби.

Можда је била највећа грађевина овог доба, а у истој архитектури као раније поменуте, тако звано „Старо здање“, на простору између улице 7 јула, Грачаничке и Чубрине, испод Народне банке. На томе месту раније је постојао турски хан, а 1841 године отпочето је грађење ове велике зграде са приземљем и два спрата, и она је била намењена за главни београдски хотел.⁵ Зграда је била солидно грађена, а њена унутрашњост нарочито претстављаше озбиљну архитектонску композицију, са својим монументалним степеништем и ходницима поплочаним глачаним каменим плочама. Својом спољном архитектуром, Старо здање је потсећало на старо министарство финансија, али је било саграђено солидније и богатије, што доказује знатан напредак и у техници и у економским приликама за тих 20—25 година развоја Београда.⁶

Из истог времена је и данашња Саборна црква. Њено грађење започето је 1836 године, а црква је била потпуно готова, са живописом и иконостасом

⁵ Прво је носила име гостионица „Код Јелена“, а затим „Гранд хотел“. Њена велика дворана употребљавана је до 1849 за позориште.

⁶ У сличној архитектури 1850 г. саграђена је стара Војна академија, која је порушена 6 априла 1941.

1845. Архитектура Саборне цркве под утицајем неокласичног правца, са барокним торњем, прихваћена је непосредно са сличних цркава из исте епохе у Аустро-Угарској, а нарочито по угледу на српску цркву у Сремским Карловцима. Овај стил мање или више

Сл. 3 — Саборна црква

раскошан, прихваћен је за све цркве које су грађене у Србији за време кнеза Милоша.

Архитектура са античким елементима, нарочито грчким, примењује се у ово доба у целој Европи. Као њен далеки одјек стоји и данас у Београду, на крају Узун-Миркове улице приземна зграда са дорским стубовима. Да ли је ово једини и случајан пример сличне архитектуре око четрдесетих година

прошлог века, то је данас тешко установити. Вероватно је, да је ову грађевину пројектовао анонимни странац који је био непосредније упознат са развојем архитектуре у Европи. Зграда је била првог управника Београда, а доцније, у њој је био енглески конзулат, па од 1867 г. Реалка.

Ако немамо сличне примере архитектуре Реалке, у истом правцу, у неокласичној архитектури којој припада Саборна црква, грађено је у Београду доста кроз цео 19 в. па ће у тој архитектури Београд добити и жељезничку станицу, коју су пројектовали и градили Французи.

Са Неокласицизмом појављују се, нарочито у Немачкој, и елементи архитектуре Средњег века. Романтичари покушавају да асимилирају античке и средњовековне елементе систему ренесансног обликовања, или обрнуто. Лучни фриз се често појављује на разне начине комбинован са хоризонталним спратним, или завршним венцем, или на венцу тимпанона. Овакви покушаји појављују се и у Београду. Читав низ грађевина од 1835 до 1870 године добија неороманске и неоготске мотиве.

Можда је међу првим грађевинама са сличном архитектуром саграђена

кућа претседника државног савета Симића, која је од 1842 године узета, после извесних преправки, за двор књаза Александра Карађорђевића. Ова се зграда налазила између старог и новог двора у врту (између данашња оба Извршна већа). У то доба у овом крају није уопште било зграда (око 1835 г.) и ова је била прва, а неколико година доцније, када је Симић њу продао за двор, саградио је себи другу, приземну, преко пута. Ова зграда и данас постоји и у њој је један део Совјетске амбасаде. На овој згради која се добро одржала, може се видети архитектура у којој се тада доста градило и у којој је био и поменути двор.⁷

Између 1842 и 1856 године дешавају се значајни догађаји који су нарочито интересовали Србију: Мађарска буна и Кримски рат. Због тога се осећа застој у архитектонској делатности Београда. Међутим, још 1843 године у Тајмсу је писао један енглески путник који је после четири године поново пропутовао кроз Београд, и који између осталог каже: „...једва сам га познао, онда је са три дела био источњачки град, а

⁷ На приземној Симићевој згради, преко пута двора, повучени дес, десно, доцније је дограђен.

Сл. 4 — Симићева кућа преко пута Извршног већа

сада високи торањ цркве баца у сенку турске џамије. Многи дућани снабдевени су новим вратима и стакленим изложима. Источњачко одело је ређе, а куће се по европском начину граде на више спратова“. Затим говори о новом хотелу који се завршава: . . . „гостионица која би по простору и угодности могла служити на част онима у главној улици Франкфурта, за који дан ће бити завршена и отворена. . .“⁸

Развој Београда у другој половини прошлог века започет је једним великим подухватом који није успео. Београдско грађанство тражило је да се сагради позориште. Оно се раније сељакало из „Бумрукане“ у „Пивару“, одавде у Гранд хотел. Године 1851 образован је одбор и сакупљен новац. Решено је било да се позориште гради на Зеленом венцу (сада пијаца) ваљда зато што се ту завршавала главна, Господска улица (сада Бранкова), а одавде је почињала и Абаџиска чаршија. На томе простору још четрдесетих година прошлога века била је велика бара у коју се сливала вода са Теразија и из кнез Михаилове улице. Прелаз преко ове

баре вршен је чамцима, а доцније је прокопан канал те је вода одведена у т.зв. бару Венецију, која се простирала на подручју жељезничке станице и парка у Карађорђевој улици.

У то доба бавио се у Београду талијански архитекта Јосиф Касано, и одбор за изградњу позоришта затражи од њега план. Други план је радио архитекта Јан Неволе (Чех) у служби нашег Министарства грађевина.⁹ Одбор је усвојио Касанов план, па се њему уступи целокупна изградња, подразумевајући и испитивање земљишта. Идуће, 1852 год. отпочети су радови, али се убрзо наиђе на муљевит терен и воду и би решено, по предлогу Касана, да се темељи поставе на шиповима. Побито је било преко 2.000 храстових шипова, али над шиповима се појави вода и у води се озидва цео сутерен. Међутим, 1853 год. радови се обустављају, јер више није било новчаних средстава. Држава није хтела да финансира радове, јер су се на озиданим деловима показале пукотине, а стручне комисије су

⁸ Н. В. Несторовић, *Грађевине и архитекти у Београду прошлог века*.

⁹ Јан Неволе је свршио у Бечу Уметничку Академију, затим је радио у Аустрији и Чешкој, а 1845 г. дошао је у Београд за главног инжењера Попечитељства грађевина (по Н. В. Несторовићу).

Сл. 5 — Стара Крсмановићева кућа на Теразијама

одбиле да даду позитивно мишљење за могућност даљег рада. Тако се дефинитивно одустало од подизања позоришта на Зеленом венцу.

Појава новог еклектичног стила комбинованог из елемената романске и готске архитектуре и ренесанса, изгледа, да је са одобравањем примљена у Београду. Тако се у овом стилу гради велика грађевина варошке болнице (сада Очна клиника у Вашингтоновој улици). Из исте ове архитектуре развијају се у Европи различите варијанте, међу којима се наилази на веома богате композиције, почев од Шинкелове Грађевинске Академије у Берлину (1835) до читавог низа сличних споменика у Лајпцигу, ХанOVERу итд. које су се градиле у току прошлог века, све до око 1870 године. Вероватно под овим утицајем, као ђак бечке Академије, Јан Неволе пројектује и гради Капетан Мишино здање. Неоспорно је, да је ова грађевина један од најизразитијих архитектонских споменика прошлог века у Београду, а коју је Каниц ласкаво поредио са венецијанским палатама. У сличној али упроштеној архитектури, било је израђено у Београду тога доба још много зграда као „Златан крст“ (сада преправљена кафана „Душанов град“, на Теразијама) и нарочито лепа и пространа зграда за становање у Змај Јовиној улици (сада Израелско посланство).

Међутим, у овом веку лутања у архитектонском стваралаштву, стилови су

се исто тако брзо мењали као што су се и појављивали. У последњој трећини 19 в. београдски архитекти су већ у чешћем контакту са иностранством, и следејући примерима Европе, нарочито Немачке, архитектура Београда подлеже различитим школама еклектизма.

По новој иницијативи грађанства, а са државном помоћу, гради се ново позориште 1868 год. на Стамбол-капији. Према несигурним подацима пројектовао га је Александар Бугарски, тада већ познат београдски архитекта. Израђено по општем типу позоришта, каква су се у то доба градила у Европи, на бази архитектуре ренесанса, оно је у Београду претстављало значајан архитектонски споменик и велики допринос даљем развоју београдске архитектуре.¹⁰ После Првог светског рата позориште је проширено и преправљено, али на штету своје првобитне архитектуре.

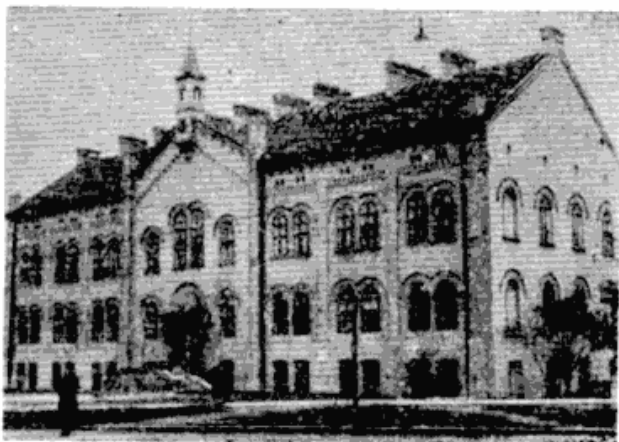
У економски и културно ојачаном друштву и држави и сама архитектура истражује богатије облике; укус се развија, техника израде напредује, а и декорација се све више уводи.

Године 1882 архитекта Бугарски пројектује стари двор. Једина палата у правом смислу, саграђена у 19 веку у Београду, двор је изведен у еклектичној архитектури тога доба, са основном

¹⁰ Може се приметити значајан утицај миланске „Скале“ на архитектонску композицију старог београдског позоришта.

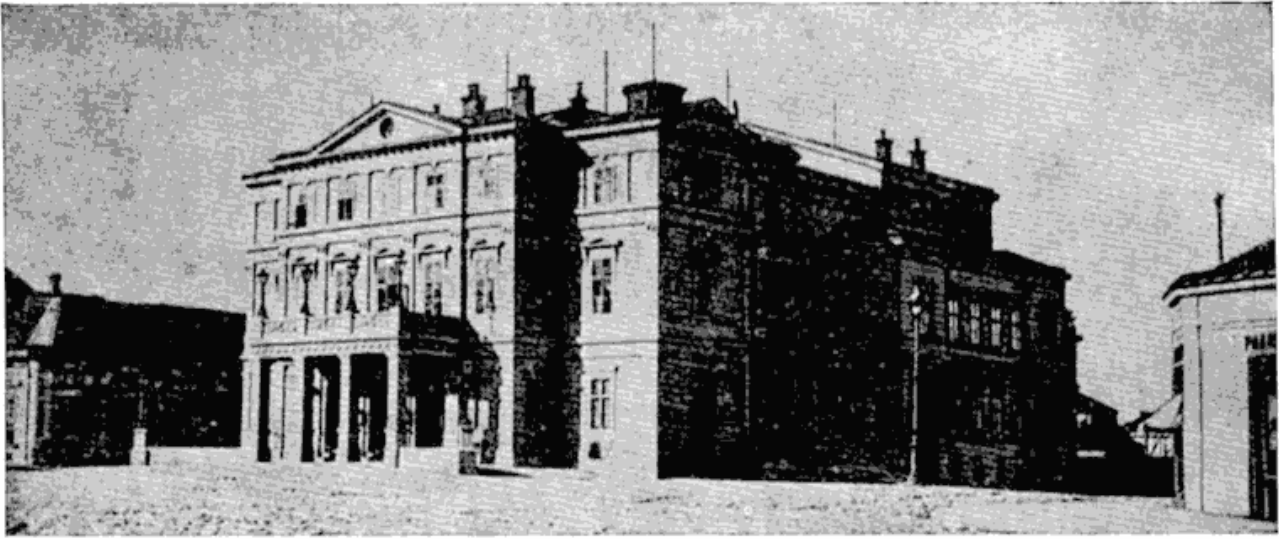

Сл. 6 — Реалка у Узун-Мирковој улици

Сл. 7 — Очна клиника (стара варошка болница)

Сл. 8 — Народно позориште (стари снимак)

композицијом спољног обликовања у слободном талијанском ренесансу, оживљеном античким мотивима: Каријатиде на ложама и терасама, дворски стубови, римски слободни стубови који носе грифоне итд. Може се запазити, да је архитекта Бугарски више под утицајем талијанског и бечког еклектизма, него немачког. Стари двор је несумњиво, најзначајније архитектонско дело Београда у 19 веку. Поред ове палате архитекта Бугарски је пројектовао у Београду и друге зграде, које нису забележене, или су порушене. Још једна позната, налази се у кнез Михаиловој улици бр. 18.

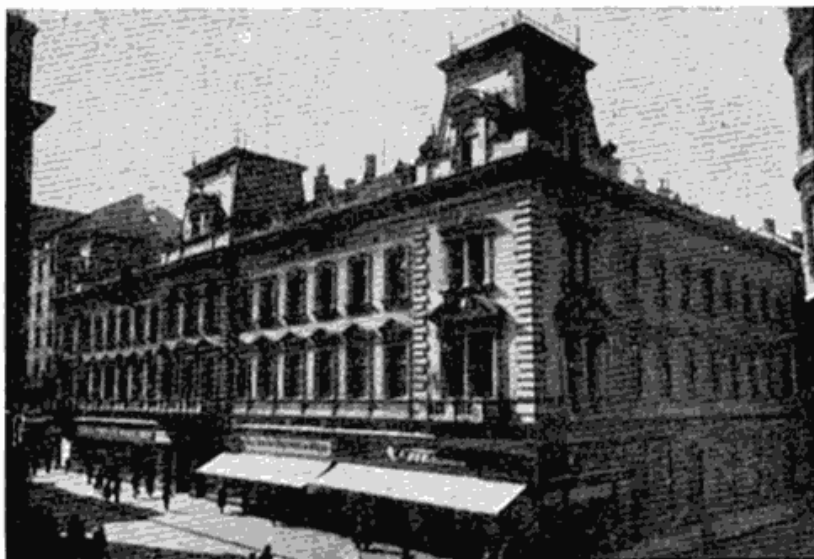
Из истог времена је и београдска жељезничка станица (1884), за коју је наведено да су је градили Французи. Она је саграђена слично многим другим грађевинама ове врсте, које су се тада подизале у целој Европи услед наглог ширења жељезничке мреже.

Добро очуване зграде у сличној архитектури у којој је пројектовао Бугарски, али више под немачким утицајем, стварају посебну групу која је испунила период развоја београдске архитектуре до краја 19 века. Овде углавном спадају зграде које је пројектовао архитекта Коста Јовановић, који је међутим, живео у Бечу. Међу најглавнијим примерима су: зграда Народне бан-

ке (угао ул. 7 јула и Цара Лазара), задужбина Н. Спасића (кнез Михаилова), затим грађевине у Коларчевој ул. бр. 7, Змај Јовиној бр. 9, итд. Све ове и многе друге сличне грађевине овога времена претстављају озбиљне архитектонске радове и ни по чему не отступају од сличних грађевина у иностранству. Може се приметити да, иако свуда господари утицај појединих европских школа, нема ропског подражавања појединих страних грађевина.

Крајем прошлог века реорганизује се Управа фондова и даје зајмове за подизање зграда, те се осећа већи потстрек у изградњи. Године 1897 појављује се и грађевински закон. Србија, а нарочито Београд, већ има кадрове младих архитеката који су студирали архитектуру у иностранству, највише у Немачкој. Уосталом и београдска Велика школа има већ свој технички факултет.

Од краја 19 века па до Првог светског рата, када се завршава први период развоја београдске архитектуре, тај развој добио је своју завршну фазу кроз значајан напредак града у његовом европеизирању и повећању. Нико се више не сећа турског шанца и капија, нити одвојених предграђа Савамале и Палилуле, нити запуштене пољане од Косовске улице до Теразија. Сви су ови

крајеви изграђени, повезани, и Београд се простире до Смедеревског ћерма, Каленића гумна и Мостара.

Нови млади архитекти, образовани на разним европским школама, уносе нов дух и нову интерпретацију еклектичне архитектуре Европе, која је тражила нове изражаје у обликовању и декорацији. Нови ренесанс је још увек база архитектонског стварања и наши архитекти прихватају га са многим варијацијама, које су биле исто толико различите као и професори и школе у Европи.

Међутим, у Европи је увелико створена реакција против академизма, против копирања класичне архитектуре. Челик и армирани бетон су прихваћени као грађевински материјал, и они знатно утичу на преокрет у архитектури. Челик, као архитектонски елеменат, у Београду је веома слабо прихваћен. Па ипак, у два робних кућама (Магазенима) које су почетком овога века грађене у Београду, гвожђе је у великој мери употребљено и као конструктиван и као архитектонски елеменат. (Официрска задруга и робна кућа близу Народне банке у ул. 7 јула).

Армирани бетон први пут се појављује на грађевинама Београдске задруге

- Сл. 9 - Спасићева задужбина у Кнез Михаиловој улици
 Сл. 10 - Зграда некадашње Официрске задруге преко пута Официрског дома
 Сл. 11 - Стара кућа намесника Јована Ристића

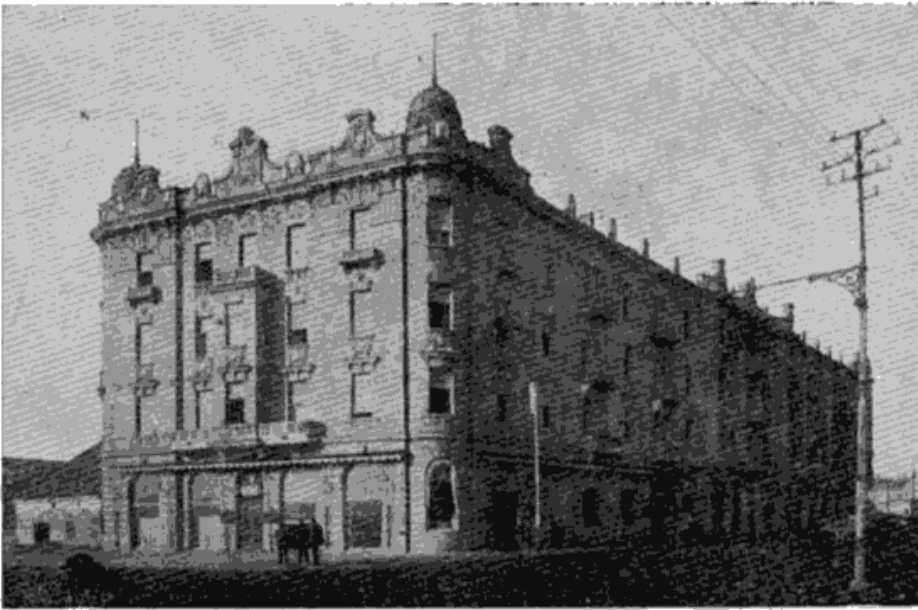
и хотел Бристола (обе у Карађорђевој улици). Општа примена армираног бетона настаће тек у идућем периоду изградње, после Првог светског рата.

Покушаји са Југендстилом у Немачкој, морали су импресионирати и наше младе архитекте. Међутим, они се дуго нису могли отргнути академских формула у обликовању, које су научили у школама. До краја овог периода наилазимо у суштини на академске композиције чија је вредност често умањена претрпаном декорацијом, која је сада под јаким утицајем Сецесије. Мало има ипак грађевина које су потпуно компоноване у правој немачкој или бечкој Сецесији.

На наше архитекте овог доба више је деловала париска изложба из 1900 године. Иако у истом духу као и немачка Сецесија у погледу декорације, она не одбацује академски облик у архитектонској композицији. Под утицајем ове изложбе подигнуто је више значајних грађевина, са којима ће се завршити овај први век архитектонског стваралаштва у Београду. Тако, у кратком раздобљу од краја деветнаестог века до Првог светског рата, читава плејада архитеката улаже највеће напоре у изградњу Бео-

- Сл. 12 — Зграда некадашњег Официрског дома
 Сл. 13 — Зграда бивше Класне лутрије (сада Градска државна архива)
 Сл. 14 — Бивша Управа фондова (сада Народни музеј)

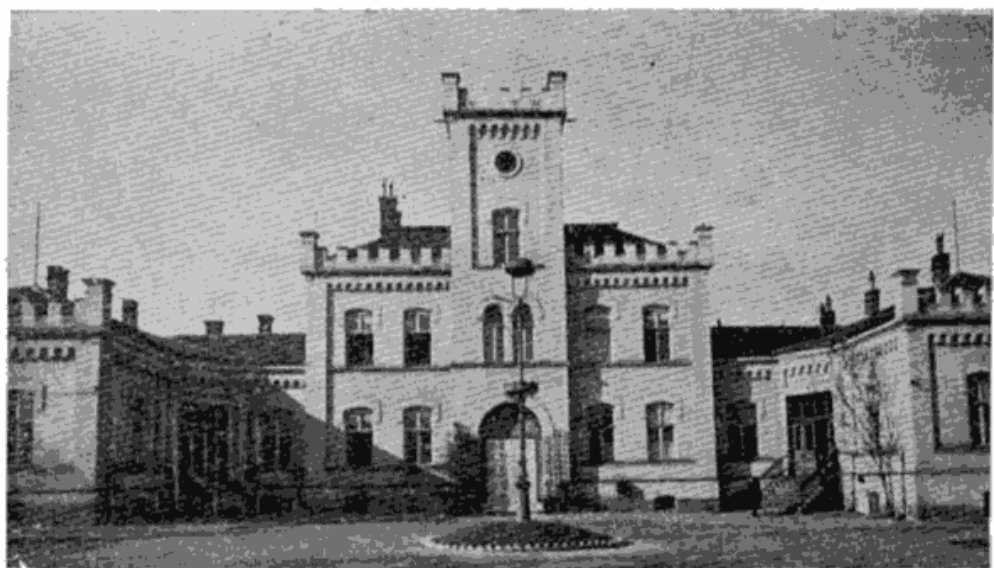
Сл. 15 — Зграда хотел
Бристола

града. Даје се све од себе и покушава се да се унесе што више индивидуализма у архитектуру прихваћену са запада.

Поред многих других, често анонимних градитеља Београда, истичу се у овом периоду изградње, од једва две деценије:

Јован Илкић (1857—1917), плодан архитекта који учествује на многим архитектонским утакмицама и пројектује низ грађевина међу којима се нарочито истичу: кућа намесника Јована Ристића на углу бивше ул. Краља

Милана и Франкопанове (порушена), кућа А. Крсмановића, приземна, на Теразијама, обе у Бароку, чији је најбољи познавалац у Београду био Илкић; Офицерски дом (заједно са арх. М. Рувидићем) у Ренесансу; Парламенат, у неокласичној архитектури, који је међутим, завршен после његове смрти. Арх. Илкић је такође израдио пројекат за палату друштва Русија (Москва), сем за фасаде, које су дали петроградски архитекти.

Сл. 16 — Војна
болница

Сл. 17 — Зграда бивше Београдске задруге

Светозар Ивачковић (1844 — 1924) у Београду је пројектовао зграду Министарства правде на Теразијама, где се, у лепим пропорцијама и односима и хармоничној ренесансној композицији опажа утицај бечке Академије Уметности, коју је Ивачковић свршио 1874 год. Главно дело арх. Ивачковића је, међутим, панчевачка православна црква.

Душан Живановић (1853 — 1937), ђак професора Ханзена у бечкој Академији Уметности, је углавном пројектовао у неовизантиском стилу. Ме-

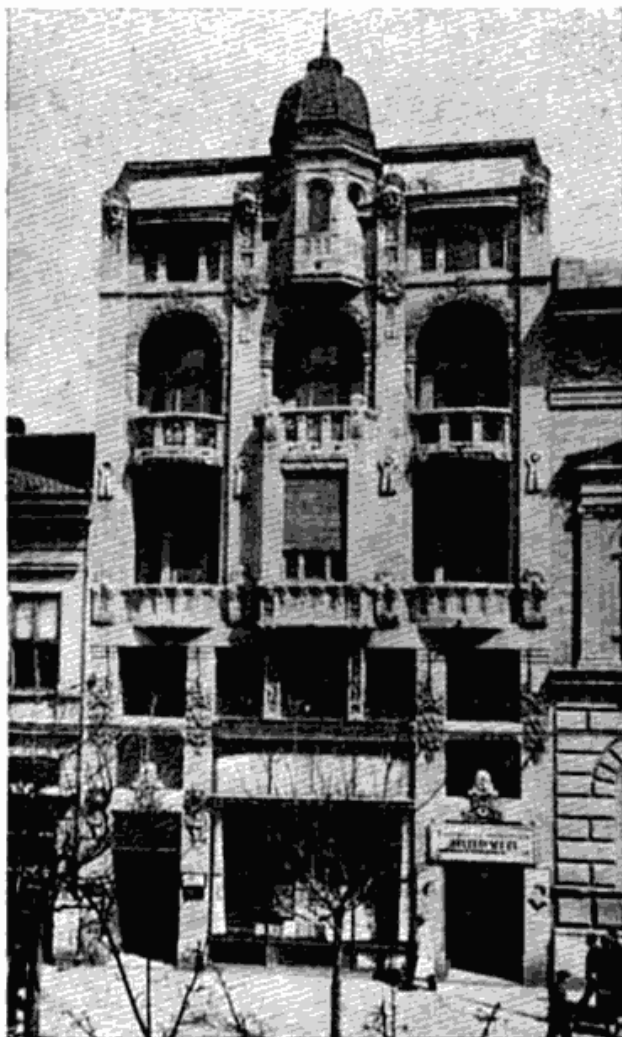
ђутим, у Београду је саградио палату Државног савета и Главне контроле у мирном и хармоничном немачком Новом ренесансу. Зграда се налази у кнез Милошевој улици преко пута Министарства грађевина; она је проширена и подигнут је још један спрат после Првог светског рата.

Андра Стевановић (1859 — 1929) у Београду пројектује углавном са арх. Н. Несторовићем, палату Управе фондова и Београдске задруге, поред других мањих зграда. И поред берлин-

Сл. 18 — Трећа мушка гимназија

Сл. 19 — Смедеревска банка
на Теразијама

Сл. 20 — Зграда некадашњег
Министарства просвете

ске школе, коју је завршио после студија у Београду, проф. Стевановић прихвата у својим композицијама, нарочито у декорацији, француски дух, под утицајем париске изложбе из 1889 и 1900 године.

Милан Капетановић (1859 — 1934) ради на уређењу Калемегдана, али и на пројектовању зграда, међу којима су боље познате: Класна Лутрија, Основна школа у Душановој улици, Синагога у улици Цара Уроша. У појединим његовим радовима опажа се такође утицај Париза, ма да је минхенска школа коју је свршио, оставила јасан траг у његовим композицијама.

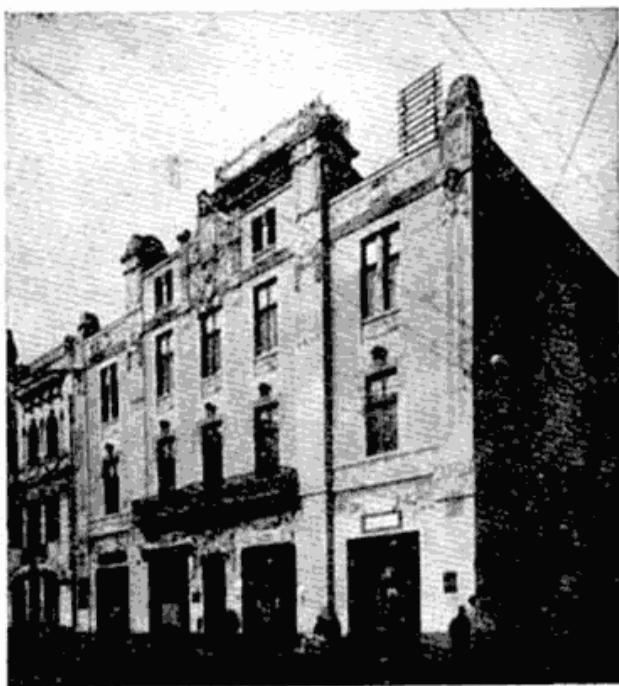
Милорад Рувидић (1863 — 1914). Главни његови радови у почетку каријере изразито подвлаче немачки Ренесанс (кућа Д. Крسمановића испод Француске амбасаде, вила М. Јовановића у Бирчаниновој ул.). Пред сам Први светски рат пројектовао је зграду Смедеревске кредитне банке, на Теразијама, у коју уноси много више индивидуалности, подлежући уједно утицају тада модерног укуса у погледу декорације.

Димитрије Леко (1863 — 1914) поред учешћа на регулацији Београда, саградио је зграде нове Војне академије, Опсерваторије на Врачару и др. у којима се провлачи утицај немачког Ре-

несанса са покушајем уношења индивидуалних мотива.

Драгутин Ђорђевић (1868 — 1933) пројектује у Београду касарну VII пука (Немањина ул.) у немачком Ренесансу (завршио је студије у Карлсруу), али доцније прихвата Сецесију, не одвајајући се потпуно, у обликовању маса, од академизма, нарочито у погледу на пропорције. У томе духу, где има веома много индивидуалног израза, проф. Ђорђевић је пројектовао II и III мушку гимназију у Београду.

Никола Несторовић (1868), поред Управе фондова и Београдске задруге, које пројектује и гради заједно са проф. А. Стевановићем, пројектовао је зграду хотела Бристол у Карађорђевој улици, санаторијум Врачар, бивши Џокеј клуб, две зграде са зеленим плочицама у Узун-Мирковој улици, Учитељски дом на Врачару (порушен) итд. У свима овим грађевинама опажа се еманципација од академизма, али и двоструки утицај запада: утицај немачке Сецесије и утицај париске изложбе из 1900 год.

Сл. 21 — Кућа Стаменковића
(са зеленим плочицама)

Данило Владисављевић (1871 — 1923) продуктиван архитекта Београда, саградио је комплекс старе Војне болнице која претставља можда прво урбанистичко решење ове врсте у Београду, где се прихвата Неорманска архитектура, као утицај школе (Ахен). Доцније пројектује у немачком Новом ренесансу (Врачарска штедионица, угао код Лондона, кућа Милоша Савчића, на углу Поп-Лукине ул. и Топличиног венца) да најзад прихвати тада модерну декоративну архитектуру, не одбацујући ренесансну подлогу у својим пројектима. (Прометна банка у кнез Михаиловој улици).

У доба пред Први светски рат појављује се у Београду и један нов покушај стварања специфично српске формуле у обликовању зграда. Минхенски ђак, арх. Бранко Таназевић покушава у овом смислу да изрази нов архитектонски правац прихватајући у извесној мери општи дух тада модерне декоративне архитектуре са српско-византиским елементима и са српском фолклорном орнаментиком, оживљујући своје грађевине пластиком и бојом.

Сл. 22 — Крсмановићева зграда код
Саборне цркве

Међу малим бројем примера ове архитектуре, која је остала само у фази покушаја, нарочито се истиче Министарство просвете на Теразијама и Телефонска централа иза Парламента.

Ово су имена и радови наших неимара од краја 19 века до 1914 године; неки међу њима продужили су своју делатност и после Првог светског рата, али њихова дела из тога доба овде нису обухваћена. С друге стране овде су поменути само они радови који су извође-

ни у Београду, док је делатност многих набројаних архитеката била каткад плоднија у унутрашњости земље.

Овај општи поглед на развој архитектуре у Београду, у првом столећу слободне српске државе, садржи још много празнина, још мало података о београдској архитектури и архитектама. То је само још један корак напред у прикупљању података који би омогућили појаву детаљног и документованог приказа наше архитектуре и утицаја који су на њу деловали.

DÉVELOPPEMENT DE L'ARCHITECTURE DE BEOGRAD DE L'ÉPOQUE DU PRINCE MILOŠ JUSQU'À LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE 1815 À 1914

B. NESTOROVIC

Beograd, tout en étant l'une de plus anciennes agglomérations européennes, n'a pas eu de conditions favorables à la création d'une tradition architecturale, faute de cours régulier de son évolution. Sa position géographique au seuil des Balkans, au carrefour de l'Orient et de l'Occident, et à partir du Moyen Age, sa frontière avec l'Empire Ottoman, en sont les raisons principales. Donc, dès sa création, il fut exposé aux combats des peuples et subit les lourdes conséquences qui en résultaient. A l'époque de l'insurrection de Kara-Djordje Beograd est une petite ville de frontière turque, très négligée et, tout en étant au seuil de l'Europe, cette ville ne possédait pas une seule maison européenne, exception faite des ruines du palais d'Eugène de Savoie.

Mais, à l'époque du prince Miloš, l'immigration des Serbes à Beograd prend plus d'ampleur, et par conséquent le rythme des constructions s'accélère. On s'efforce de s'émanciper de l'architecture ancienne en s'inspirant des modèles d'au delà du Danube; de Zemun et de Pančevo. La maison balkanique, typique pour l'architecture de toutes les villes serbes, emprunte maintenant des

éléments à la renaissance et au baroque italiens, ce qui est facilité d'ailleurs par l'emploi de nouveaux matériaux — la pierre ou la brique, qui remplacent le torchis, ce dernier se prêtant fort bien à la construction en saillie, caractéristique pour l'architecture balkanique. A partir de 1830, époque où fut reconnue l'autonomie de la Serbie, la construction se poursuit à une cadence accélérée, mais toujours assez modeste, étant donné les mauvaises conditions économiques. On construit, en général, des maisons simples, sans étage et ce type de constructions restera durant tout le siècle, le type principal de maison bâtie par des particuliers. Ces constructions atteindront leur apogée vers la fin du siècle. La construction des maisons particulières à un étage est moins fréquente. Le palais de la princesse Ljubica marque la transition vers la nouvelle architecture à motifs occidentaux. A partir de ce moment on délaisse définitivement l'architecture orientale et on s'oriente vers des formes modestes de la renaissance italienne qui, d'ailleurs correspondent le mieux aux conditions économiques de la nouvelle société de Beograd. Donc, deux types d'architecture se

développent parallèlement à Beograd durant une vingtaine d'années, l'une est celle des habitations privées et l'autre celle des bâtiments construits par l'Etat. Un de premiers architectes renommés à Beograd fut Hadži Nikola Živković, auteur de toute une suite de projets des bâtiments d'Etat à l'époque du premier gouvernement du prince Miloš. L'un de plus grands bâtiment de l'époque, bâtiment relativement luxueux, est celui connu sous le nom de «Vieux Grand Hôtel». Sa construction fut entreprise en 1841 et, comme son nom l'indique, il était destiné à l'hôtellerie et abritait même une salle de théâtre. La Cathédrale est de la même époque (commencée en 1836, terminée en 1845) elle porte les marques de l'influence du néo-classicisme, mais son clocher est de style baroque, comme d'ailleurs c'est le cas de toutes les églises orthodoxes de la Vojvodina. Les ensembles architecturaux aux éléments grecs sont rares, nous pouvons citer comme appartenant à ce groupe de constructions la maison aux colonnes dorique où fut installé durant la seconde moitié du siècle dernier le Consulat de Grande Bretagne.

Les échos lointains du romantisme européen parvenaient à Beograd durant toute la période de 1835 à 1870 et même après. Des motifs néo-romans et néo-gothiques constituent les principaux ornements de diverses constructions. A ce style s'apparente également le premier palais (celui du prince Alexandre Karadjordjević) ainsi que la maison qui existe encore aujourd'hui dans la rue Maréchal Tito. De 1842 à 1846 l'architecture de Beograd marque un arrêt, dû aux troubles en Europe, notamment l'insurrection hongroise, la guerre de Crimée et autres événements qui exercent une influence sensible sur la vie politique générale de la Serbie. Mais malgré les circonstances, un écrivain — voyageur anglais note dans le Times que Beograd se développe considérablement et qu'il prend de plus en plus l'aspect d'une ville européenne. La seconde moitié du siècle commence par la construction du théâtre, mais étant donné le terrain mal choisi et le manque d'argent, englouti dans les fondements de l'édifice, la construction est abandonnée. L'architecture éclectique avec des éléments de la renaissance et des motifs romans et gothique semble avoir rencontré

un accueil favorable à Beograd et c'est dans ce style qu'on construisit l'Hopital de la ville et le bâtiment dit «La maison du capitaine Miša», qui représente le sommet de richesse de cette architecture et peut être considéré comme le monument le plus important de l'architecture du siècle dernier à Beograd. Bientôt cette architecture est également abandonnée pour une autre à orientation éclectique nouvelle, mais dont la base reste toujours le classicisme. L'architecte Bugarski élabore le projet du vieux théâtre et plus tard celui du Vieux Palais deux édifices représentant de véritables palais dans le sens européen du terme. Leur construction tombe à l'époque où la société de Beograd et l'Etat serbe sont déjà considérablement consolidés au point de vue économique et culturel. On demande donc à l'architecture de donner une expression éclatante de cette ascension. C'est de cette époque que date d'ailleurs la voie ferrée traversant la Serbie. (Une compagnie française a construit la voie ferrée Simplon-Orient traversant la Serbie). Tandis que l'architecte Bugarski subit l'influence italienne et celle du classicisme viennois, l'architecte Kosta Jovanović, adepte de l'école allemande, construisit à Beograd, vers la fin du XIXe, toute une série de maisons. Mais, malgré ces influences étrangères on ne trouve point dans l'architecture de Beograd d'imitations serviles des créations étrangères.

Vers la fin du XIXe et au début du XXe siècle, une pléiade d'architectes, ayant fait leurs études à l'étranger (la majorité en Allemagne), apparaît et apporte un esprit nouveau, une nouvelle interprétation de l'architecture éclectique européenne. C'est déjà l'époque de construction en fer et béton armé, c'est l'époque «Secession». La construction en fer n'a pu être adoptée à Beograd étant donné les difficultés économiques, on n'en trouve que deux exemples à Beograd — ceux de Beogradska zadruga et de l'hôtel Bristol — du début du XXe siècle. L'exposition 1900 agira considérablement sur de nombreux architectes belgradois et cette influence se manifeste dans leur activité professionnelle, au début du XXe siècle. D'autre part on ne peut contester leurs efforts d'introduire le plus possible d'éléments indi-

viduels dans cette architecture venue de l'Occident.

Parmi les nombreux constructeurs de Beograd a cette époque d'il y a à peine vingt ans, se distinguent particulièrement:

Jovan Ilkić (Maison des Officiers, Parlement, et autres édifices);

Svetozar Ivačković (Ministère de la Justice);

Dušan Živanović (Conseil d'Etat et Cours des comptes);

Andra Stevanović et Nikola Nestorović projettent ensemble le Crédit foncier et Beogradska Zadruga;

Nikola Nestorović, seul, à côté d'autres édifices, fait le projet de l'hôtel Bristol, en style »Secession«;

Milan Kapetanović (Loterie Nationale, la première régulation du parc »Kalemegdan«);

Milorad Ruvđić (d'abord adepte du style renaissance allemande, puis de »Secession«);

Dimitrije Leko (Académie Militaire);

Dragutin Đorđević (casernes, Gymnase);

Danilo Vladislavljević (bloc de l'Hôpital militaire, Banque »Prometna«, et autres édifices);

Branko Tanazević, vers la fin de cette époque, s'efforce de créer un style original, serbe, avec des motifs de notre architecture médiévale, interprétée dans l'esprit »secession«.

Tous ces architectes ont projeté également toute une série d'importants édifices d'Etat à l'intérieur du pays (écoles, tribunaux, préfectures et sous-préfectures, hôpitaux et autres). Nombreux d'entre eux ont laissé des oeuvres remarquables, réalisées plus tard, à l'époque entre les deux guerres, mais ces oeuvres n'ont pas été étudiées ici, n'appartenant pas à cette première époque du développement de l'architecture serbe.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — La maison Ičko

Fig. 2 — Le *Konač* de la princesse Ljubica

Fig. 3 — La cathédrale de Beograd

Fig. 4 — La maison Simić vis à vis du Praesidium

Fig. 5 — La maison Krsmanović à Terazije

Fig. 6 — Le lycée de Beograd

Fig. 7 — La clinique ophtalmologique (ancien hôpital de la ville)

Fig. 8 — Le théâtre national (d'après une vieille photographie)

Fig. 9 — Le log de Spasić

Fig. 10 — L'ancienne Coopérative des officiers

Fig. 11 — La maison du régent Jovan Ristić

Fig. 12 — L'ancien Cercle des officiers

Fig. 13 — La Loterie Nationale

Fig. 14 — L'ancien Crédit Foncier

Fig. 15 — L'hôtel Bristol

Fig. 16 — L'hôpital militaire

Fig. 17 — La Coopérative de Beograd

Fig. 18 — Le 3e Lycée de garçons

Fig. 19 — La Banque de Smederevo à Terazije

Fig. 20 — L'ancien Ministère de l'éducation nationale

Fig. 21 — La maison Stamenković (avec des carreaux en faïence verte)

Fig. 22 — La maison Krsmanović près de la Cathédrale